

<https://doi.org/10.15407/fd2023.01.162>
УДК 1(091):14

Євгенія БУЦИКІНА, кандидат філософських наук,
кафедра етики, естетики та культурології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
01601, Київ, вул. Володимирська, 60
butsykina@knu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4350-6103>

«ВНУТРІШНІЙ ДОСВІД» ЖОРЖА БАТАЯ: ПУБЛІЧНЕ САМОСТРАЧЕННЯ ЗАДЛЯ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття окреслює теоретико-методологічну складність історико-філософського дослідження літературно-філософської спадщини Жоржа Батая, зокрема його твору «Внутрішній досвід». З цією метою здійснено аналіз біографічного та історико-філософського контекстів написання «Внутрішнього досвіду». Розглянуто основні події життя мислителя, що вони спричинилися до написання згаданого твору й засвідчують опозиційну настанову Батая щодо найпоширеніших тогочасних мистецьких напрямів (сюрреалізм), філософських течій (екзистенціалізм), релігійних учень, а також, властиво, анти-системний характер його міркувань. Крім цього, у статті здійснено спробу виявити джерела впливу на формування філософських поглядів Батая у період написання «Внутрішнього досвіду», зокрема проаналізовано теоретико-політичні стосунки Батая, передусім із його критиками (окремі закиди від бельгійської групи сюрреалістів, Г. Марселя та Ж.-П. Сартра), але також із однодумцями (М. Бланшо, П. Клоковські, М. Лейрис, А. Масон та ін.). Досліджено генезу формування поняття «внутрішній досвід», притаманний йому багатозначний, багатоплановий і метафоричний характер, вкоріненість у традиції християнської містики та відображення стану після втрати віри водночас. Зокрема, показано, що найпоказовішим взірцем внутрішнього досвіду, що увиразнює зміст цього засадничого слова-поняття філософії Батая, є образ лабіринту. Відзначено основні пункти критики Батаєвого «Внутрішнього досвіду» з боку представників французької інтелектуальної спільноти 40-х років ХХ ст., а також головні аргументи Батая проти спрямованої в його бік критики. Проаналізовано провідні ідеї Батаєвого «Внутрішнього досвіду», та шляхи впливу філософії Батая на ключових представників традиції французького пост-структуралізму (Ж. Бодрийяр, Ж. Деріда, Ю. Кристева та М. Фуко).

Ключові слова: Жорж Батай, внутрішній досвід, лабіринт, сюрреалізм, екзистенціалізм, пост-структуралізм.

Цитування: Буцикіна, Є. (2022). «Внутрішній досвід» Жоржа Батая: публічне самострачення задля комунікації. *Філософська думка*, 1, 162—175. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.162>

До друку готується мій переклад програмного філософського твору французького письменника та інтелектуала Жоржа Батая — «Внутрішній досвід» (1943). Це текст, складений з чотирьох частин, кожна з яких має свою специфіку, ба навіть жанрові особливості. Батай, як справжній представник європейського авангарду, свідомо лишає твір заплутаним і нецілісним: почасти він нагадує щоденник, почасти нотатки на берегах. Коротко кажучи, маємо до діла із загартованою постмодерністською настановою спонтанністю думання. А втім, це сумлінна і кропітка робота одного з найцікавіших інтелектуалів ХХ століття, що вплинула, принаймні загальною атмосферою, на творчість багатьох представників французького постструктуралізму й інтелектуалів у найширшому сенсі цього слова.

Метою статті є аналіз контексту написання «Внутрішнього досвіду», — біографічного, інтелектуального й філософсько-історичного, а також — дослідження міри впливу Батаєвих ідей на подальший розвиток французької філософії, постструктуралістського спрямування зокрема.

Життєвий шлях і творче становлення Жоржа Батая

Ролан Барт у своєму есеї «Від твору до тексту» розглядає стиль письма Ж. Батая як яскравий взірець тексту: «До якого жанру віднести Жоржа Батая? Хто сей письменник — романіст, поет, філософ, містик? Дати відповідь настільки важко, що, як правило, Батая вважають за краще навіть не згадувати в підручниках літератури; річ у тому, що Батай все життя писав тексти, точніше один і той же текст. Текст робить проблематичною будь-яку класифікацію (в цьому і полягає одна з його “соціальних” функцій), оскільки він щоразу передбачає, за висловом Солерса, пізнання меж» [Барт, 1996: с. 381]. Визначаючи у такий спосіб праці Батая, він автономізує їх, позбавляючи авторства. Але більшість сучасних критиків і дослідників Батая не погодилися б із Бартом: мовляв, його життя і творчість неподільні. Адже Батай розриває цю опозицію у власному досвіді, що він є переживанням руйнівних сил, відображених у текстах французького мислителя: «У його роботі чітко видне переплетення життя та творчості, завжди глибоко автобіографічній, завжди написаній “своєю кров’ю”, але таким чином, що ніколи не передбачає його власної надійної ідентичності» [Noys, 2000: p. 5].

Жорж Батай (10 вересня 1897 — 9 липня 1962) залишив по собі близько двадцяти томів критичних статей, біографічних або напіввигаданих начерків, оповідок еротичного характеру, а також праць з економічної тематики, філософських роздумів, містичних одкровенень, міфологічних алюзій і несподіваних сюрреалістичних образів.

Починаючи з 1962 року — року смерті Батая, — число критичних нарисів і статей про нього продовжує зростати до сьогодні. Значна їхня частина посприяла сприйняттю творчості Батая у наперед визначених межах «постмодерністської» думки, або як гла інтелектуальних осянь М. Фуко, Ж. Дєрида та інших, а також її ключової ролі в актуалізації філософських ідей

Ф. Ніцше французькими постмодерністами. А втім, на думку американського дослідника Дж. ДеБоера, «Хоча, безумовно, поєднання Батая з цими французькими авторами не є безпідставним, проте радикальність і оригінальність письма Батая дещо губиться в цих множинних аналізах, якщо досліджувати його саме з точки зору історичної перспективи» [DeVoer, 1999: р. 5]. Справді, Батай неодноразово звертався до тематики смерті, деградації, влади та розпусти. Він відкинув традиційну літературу і вважав, що кінцевою метою всієї інтелектуальної, художньої чи релігійної діяльності повинні бути анігіляція раціонального індивіда в межах насильницького, трансцендентного акту комунікації.

Народившись у невеликому містечку Бійом, в центральній частині Франції, Жорж Батай відносив себе до суперечливого покоління французьких інтелектуалів, яке зійшло на літературну сцену під сюрреалістичними гаслами. Його дитинство було важким: зокрема, про це свідчить автобіографічний уривок з найбільш відомого оповідання Батая «Історія ока» (1928), в якому письменник описує значні потрясіння дитячих років. Найбільш вражаючими були кілька невдалих спроб самогубства матері, а також параліч, божевілля та, згодом, смерть батька. Раннє лихоліття призвело до нестабільності та примхливості характеру освіти Батая: погане навчання в школі, прагнення стати священником, а згодом цілковита втрата віри в Бога. По завершенні Національної школи хартій в Парижі у 1920 році Батай проводить два місяці в Англії. Після перебування у бенедиктинців Абатства Кар на острові Вайт він раптово зневірюється, оскільки його католицизм викликав сльози у жінки, яку він кохав. По закінченні Школи палеографії стає стипендіатом Школи вищої іспаністики в Мадриді, де захоплюється коридою.

У 1922 році отримує посаду бібліотекаря в Національній бібліотеці в Парижі. Протягом свого становлення Батай був занурений у вирій культурних подій великого міста. Познайомився із Левом Шестовим, захопився його ідеями, переклав його книжки французькою у 1924-му. Відвідував філософські семінари (найбільш відомий — Александра Кожева), брав участь у діяльності різноманітних гуртків та груп (поміж яких — марксистського і психоаналітичного спрямування). Це дозволило йому познайомитися з очільниками паризького культурного осередку. Семінар Александра Кожева за «Феноменологією духа» Г.В.Ф. Гегеля відіграв вирішальну роль як для самого Батая, так і для цілого покоління французьких інтелектуалів. На ньому також були присутні з 1934 по 1939 рік Андре Бретон, Роже Каюа, П'єр Клосовські, Жак Лакан, Морис Мерло-Понті та Раймон Кено.

Починаючи з 1923 року Батай знайомиться з перекладами З. Фрейда і трохи пізніше стає аналізантом у Е. Бореля, одного із засновників Паризької психоаналітичної спілки. На сеансах Батай читав уривки «Історії ока», і доктор Борель коментував їх. Під час аналізу Борель дав Батаю фотографію розрізаного на шматки китаєця Фу Чу Лі, який у 1905 році вбив принца Ао Хань Вана. За що імператор наказав піддати злочинця страті «Ленг-Че» — розрі-

зати його на одну тисячу шматків. Образ на фотографії відіграватиме важливу роль у написанні «Внутрішнього досвіду» та інших творів аналізанта.

На стиль Батая найбільше вплинули представники сюрреалізму: Анрі Матсон, Жак Барон, Жак-Андре Буафар, Робер Десно, Жорж Лембур, Макс Мориз, Жак Превер, Раймон Кено, Жорж Рибмон-Десень, Роже Вітрак. Водночас він називав себе «внутрішнім ворогом» цього напрямку. Такий статус відображав неможливість для французького мислителя існувати та діяти в межах певного мистецького руху або філософської школи. Батай був офіційно вилучений із близького кола Андре Бретона, який звинуватив його в розколі групи та присвятив цьому свій «Другий маніфест сюрреалізму» 1929 року. Творчість Батая постала зі спротиву проголошеним правилам «Маніфестів» ідеолога сюрреалізму. Він руйнує усталені уявлення про твір як такий. Тематизація «кризи» притаманна і публіцистичній діяльності французького письменника. Так, він заснував і редагував журнал «Документи» (1929—1931), присвячений аналізу культурних феноменів, симптоматичних для тогочасного суспільства. Статті в «Документах» принципово не відповідали стандартам сюрреалістичного письма, адже були написані та ілюстровані дисидентами сюрреалізму під головуванням Батая.

Невдовзі після цього Батай увійшов до «Комуністичного демократичного кола», яке видавало «La Critique sociale» (з 1931 до 1934) під редакцією Бориса Суваріна. Батай опублікував кілька досліджень, з-поміж яких «Поняття витрати», «Психологічна структура фашизму» та, у співпраці з Раймоном Кено, «Критика основ гегелівської діалектики». «Комуністичне демократичне коло» припинило існування у 1934 році. Саме в цей час, після кількох місяців хвороби, розчаровуючись у комуністичних ідеалах, Батай переживає глибоку психологічну кризу.

Того ж року він заводить дружбу із П'єром Клосовскі завдячуючи спільному інтересу до психоаналізу З. Фрейда та естетики Д.А.Ф. де Сада. У 1935 році, разом з Андре Бретоном, Батай заснував антифашистську організацію «Контр-Атака». Її маніфест свідчить про відхилення думки Батая від революційної лівої частини «La Critique Sociale». Для нього силою фашизму була здатність пропонувати почуття колективної належності, що атрофувалось в індивідуалістичній ідеології ліберальної демократії. З цього часу скасування пріоритету особистості посідає центральне місце в творах Батая: найбільше це вдається взнаки у його «Лабіринті» та «Комунікації» — текстах, що належать до цього ж періоду, а пізніше ввійдуть до третього розділу «Внутрішнього досвіду».

Після розпаду «КонтрАтаки» Батай разом із друзями створює «таємне товариство», яке, відвернувшись від політики, переслідувало виключно релігійні цілі (антихристиянські, по суті, ніцшеанські). Його наміри почасти сформульовані в журналі «Ацефал», опублікованому в чотирьох випусках між 1936 і 1939 роками. «Колеж Соціології», заснований у березні 1936 року, становив зовнішній вияв цього «таємного товариства» у формі публічних лекцій; сферою діяльності якого була не вся соціологія, а проблематика

«сакрального». Членами-засновниками були, крім Батая, Роже Каюа та Мішель Лейрис, Анатоль Левіцкі, Жан Полан та Жорж Дютюї. Діяльність товариства завершилася на початку війни. Наприкінці 1940 року він зустрічає Мориса Бланшо, з яким одразу формує стосунки взаємного захоплення та згоди. Ближче до кінця 1941 року Батай починає писати «Внутрішній досвід», завершений до кінця наступного року.

Батай працював бібліотекарем і головним хранителем в Національній Бібліотеці в Парижі до 1942 року. Проте, зважаючи на регулярне відвідування домів розпусти, він мав неоднозначну репутацію, займаючи таку відповідальну посаду. Менше з тим, він пішов у відставку через туберкульоз і два роки потому переїхав до Орлеану. Під час нацистської окупації Батай подорожував між Парижем і провінційними містечками, де працював над деякими зі своїх ключових філософських творів, зокрема «Внутрішнім досвідом» (1943), «Винуватим» (1944) і «Про Ніцше» (1945), пізніше, у 1953 році редактованих та об'єднаних в трилогію «Summa Atheologica» (назва є пародією на «Summa Theologica» середньовічного схоласта Томи Аквінського). У 1946 році Батай заснував один з найбільш поважних наукових журналів у Франції «Критика», що є результатом довготривалої праці в Національній бібліотеці.

У грудні 1941 року Батай і Бланшо організували неформальну дискусійну групу з метою створення спільноти довкола ідей, що вони їх розвивали у своїх розмовах. Групу вирішили назвати «Сократичний колеж». Для Батая дві сентенції Сократа — «пізнай самого себе» і «я знаю одне, що я нічого не знаю» — являли принципи внутрішнього досвіду. В той час він писав цю книгу і використовував «Сократичний колеж» як дискусійний форум.

На початку 1942 року Батай організував другу групу під тією ж назвою, фактично подвоївши першу, залучивши членів з-поміж своїх близьких друзів, окрім Бланшо. До цієї групи входили Мішель Лейрис, Раймон Кено, Рауль Юбак, Жан Лескюр та Мішель Фардулі-Лагранж. Лескюр редагував журнал «Messages», який був важливим джерелом творчості Батая в ці роки. Кено лише нещодавно знову увійшов у життя Батая. На цей момент він працював у *Gallimard*'і і мав змогу опублікувати «Внутрішній досвід» у цьому поважному видавництві.

Коли в 1943 році *Gallimard* опублікував книжку, вона була обгорнута стрічкою із надписом «Поза поезією». Виносячи свій твір за межі поезії, Батай знову ставав в опозицію до сюрреалістів. На його думку, поезія може бути лише інструментом у процесі, єдиною цінністю якого є сам досвід. Попри таке засудження форми, Батай почав писати вірші в 1942 році та вбудовував їх у текст «Внутрішнього досвіду». Надалі він почав активніше звертатися до поезії як засобу розгортання своїх ідей і провокації досвіду читача.

Після війни виходять друком праці «Аббат С.», «Проклята частина», а також номери журналу «Критика». Протягом 1950-х років Батай дедалі більше звертається до досліджень естетичних, літературно-критичних та мистецтвознавчих тем, що призвело до написання таких праць, як «Мане»,

«Доісторичний живопис. Ласко, або Народження мистецтва», «Література і зло». В останні роки свого життя мислитель видає теоретичні праці «Процес Жилия де Ре» та «Неможливе». Підсумковою книжкою Батая була «Сльози Еросу» (1961) — екскурс в історію еротики та насильства від прадавньої епохи до сучасності. Батай почав писати її в 1959 році, але занепад фізичних сил, провали в пам'яті та арешт його старшої доньки за її політичну діяльність в Алжирі стали нездоланною перешкодою для завершення роботи.

У своїй автобіографічній нотатці для видавництва *Gallimard*, імовірно написаній 1958 року, Батай так визначає суть своєї творчості та філософських пошуків: «Прагнення Батая полягає у суверенному існуванні, вільному від будь-яких обмежень інтересів. Він справді стурбований *буттям*, а буття є *суверенністю*, що трансцендує розвиток засобів. Ідеться про досягнення мети, що перевищує засоби — ціною, якщо потрібно, безбожного порушення. Наприклад, філософія для Батая зводиться до акробатики — у найгіршому сенсі цього слова. Справа не в досягненні мети, а в тому, щоб уникнути тих пасток, що їх становлять цілі» [Bataille, 1976: p. 462].

Вплив Батая невпинно зростає і після його смерті в 1962 році. Його ім'я нерозривно пов'язане з постмодерними дослідженнями насильства, надмірності та принципової альтернативності. Концепти жертвовності, витрати та марнотратства, звернення до еротичного, містичного спілкування з іншим, літературна творчість як «неможлива» діяльність — становили сферу інтересів Батая, що свідчить про прагнення до дослідження процесів, у яких буття перевершує себе, виходить за власті межі, рухаючись у напрямку до злиття суб'єкта та об'єкта [Буцикіна, 2015: сс. 27—30; Bataille, 1976: pp. 459—462].

Його вагомий інтелектуальний статус було закріплено в 1970 році із початком публікації повного зібрання його праць видавництвом *Gallimard*, у якому друкуються зібрання лише найважливіших французьких авторів. Дванадцять томів творів, а також окремі роботи, які поступово публікувалися впродовж наступних 18 років, є одними з найбільш вражаючих взірців сучасної літератури [Hewson, Coelen, 2016: p. 16].

Історична роль «Внутрішнього досвіду»: передумови та наслідки публікації

Звернувшись до насиченої та строкатої біографії Батая, варто одразу налаштуватися на складність змістовного аналізу його твору «Внутрішній досвід», який заведено вважати філософським (чи то антифілософським). Ця частина тексту міститиме кілька аспектів: перелік мислителів, які вплинули на Батая та на його задум внутрішнього досвіду; аналіз ключових філософських ідей цієї праці; уваги щодо рецепцій «Внутрішнього досвіду» сучасниками Батая, зокрема його концептуальними опонентами; і, зрештою, історію впливу ідей, висловлених Батаєм у цій роботі, на покоління французьких постструктуралістів та постмодерністів, які, в свою чергу, піднесли інтелектуальний статус Батая у своїх працях.

Варто зазначити, що Батай дуже довго і скрупульозно працював над текстом «Внутрішнього досвіду». У цьому йому безперечно допомагала його посада у Національній бібліотеці, де він мав доступ до низки ключових джерел, а саме: філософів С. К'єркегора («Концепція тривоги», шоденники), М. Гайдегера («Що таке метафізика», уривки з «Буття і часу»), К. Ясперса («Філософія»), психіатра П. Жане («Від тривоги до екстазу»), письменника М. Пруста («У пошуках втраченого часу»). Крім бібліотечних читань, Батай уже мав знайомство з низкою напрочуд важливих для нього авторів: Ф. Ніцше, Г.В.Ф. Гегелем (в інтерпретації А. Кожева), представниками містичної християнської філософії Псевдо-Діонісієм Ареопагітом, Анджелою з Фоліньйо, Ігнатієм Лойолою, Терезою Авільською, св. Іоаном від Хреста, Майстером Еккартом; поетами В. Блейком, І. Дюкасом, А. Рембо. Усі ці імена знайшли своє місце в тексті «Внутрішнього досвіду». 3-поміж дружнього кола сюрреалістів окремий вплив на Батая мали М. Лейрис, А. Масон, Р. Каюа і П. Клосовські. Але найближчим другом і повірником для нього став М. Бланшо, чий роман «Тома Темний» (1941) безпосередньо вплинув змістовно і формально на процес створення книги «Внутрішній досвід».

Та як зазначає С. Кендал, перекладач і дослідник Батая, «Внутрішній досвід насправді взагалі не є книгою. Це запис досвіду його автора, і текст насолоджується неупорядкованістю». Перша частина тексту має на меті відокремити поняття Батая про внутрішній досвід від релігійних і філософських традицій Сходу та Заходу, водночас ілюструючи це розмежування як розрив: досвід Батая є іманентним і нестійким, а не трансцендентним та ідеалістичним. Друга частина — записи спонтанних думок, розбавлених спогадами та посиланнями, розмовами та цитуваннями; вона сповнена змінами тональностей, реєстрів і навіть жанрів: поезії вриваються у філософську поетичну прозу. Частина третя розповідає про досвід письменника до кінця 1930-х років через раніше опубліковані нариси та фрагменти. Частина четверта пропонує подальший філософський екскурс щодо природи досвіду, перерахованого в другій частині та доповненого літературно-критичними нотатками [Kendall, 2007: p. 162].

Коли йдеться про найбільший вплив на життя і творчість Батая, на першому місці постає Ф. Ніцше, емоційним, особистісним зв'язком з яким просякнутий «Внутрішній досвід». А також Лев Шестов, який знайомив Батая з ідеями Ніцше в контексті релігійної філософії на початку 1920-х років; Альфред Метро, який познайомив Батая з Емілем Дюркгаймом та Марселем Мосом; Мішель Лейрис і Андре Масон, які ввели його в сюрреалістичне коло; Адриєн Борель — його психоаналітик, а Александр Кожев, який ініціював Батая у тонкощі феноменології Гегеля. Впродовж усього творчого життя Батай розвивав свою думку в розмові з цими людьми та у суперечці з ними. Публічні бесіди, лекції були вкрай важливими для нього. І свої відповіді та аргументи він частіше публікував у своєчасних, але ефемерних журнальних статтях, аніж у «грунтовних» працях. Все-таки думка Батая, його робота, невіддільні від його життя [Ibid., p. 10].

Зокрема, після лекцій Кожева, Гегель став «улюбленим ворогом» Батая, проти якого він надалі безупинно воював. Батай визнавав за Гегелевою філософією небувалу життєздатність, але вважав його феноменологію провальною [Ibid., p. 92]. Кожев почав читати лекції в *cole Pratique des Hautes Études* у 1933 році — в час, коли Сталін зміцнив свої позиції в СРСР, а нацисти остаточно захопили владу у Німеччині. Через такі історичні обставини Гегель Кожева — це Гегель кінця історії, коли думка і дія вичерпали свої можливості та залишилось лише повторення; це антропоцентричний Гегель, чий Бог є проєкцією самої людини, а людина — відмовою від власної тваринності; комуністичний Гегель, раби якого є робітниками, які борються за визнання та права [Ibid., p. 91]. А на відміну від раба, господар не переслідує жодної мети. Його дія може бути лише чимось грандіозним, що перевищує всі межі... [Burger, 2002: p. 36]. Там, де філософія Гегеля була корисною, значливою, серйозною роботою, «робота» Батая була марною грою... Писати проти Гегеля теж було способом для Батая писати проти багатьох інших своїх ворогів, Бретона і пізніше Сартра [Kendall, 2007: p. 93].

Батай протиставляє себе філософській традиції до ніцшеанської «смерті Бога» і відмовляється від лінійності та системності мислення й письма. На його думку, системи Декарта і Гегеля керуються проєктом створення основи або фундаменту для знань, проєктом присвоєння невідомого відомому [Boldt-Irons, 1995: p. 4]. Систематична думка, яку заперечує Батай, можлива лише за таких умов: або фундамент, або завершення потрібні для задоволення вимог проєкту філософської «системи» [Ibid., p. 5].

Саме поняття «внутрішній досвід» вкорінене в релігійній традиції, насамперед у християнській містиці. Йдеться про доступ до реальності Бога і святого в емоційному та екстатичному містичному досвіді, а не через раціональне та дискурсивне знання, як у схоластичній теології. З-поміж авторів, цитованих у «Внутрішньому досвіді», значна кількість належить до духовної та містичної традиції, і передусім слід зробити наголос на св. Іоані від Хреста. Для Батая він є найважливішим із духовних учителів, оскільки в межах християнства він є тим, хто радикально ставить питання внутрішнього досвіду замість того, щоби просто звести релігійний екстаз до станів задоволення, щастя, роздуму [Porrenberg, 2016: p. 137]. Стосунок із Богом — це не єднання з божественною повнотою, а ототожнення з покинутим і зневіреним Богом, який переживає «виснажливу самотність» у «*lama sabachtani*» («нащо Мене Ти покинув?»). На це запитання дається негативна відповідь — відповіді немає. «Одкровення» полягає у прийнятті та підтвердженні цього мовчання. Я, що набуло своєї скінченності, відтепер інтерпретує внутрішній досвід не щодо його стосунку до Бога, а з погляду його людяності, а отже, і стосунку до інших людей [Ibid., p. 143]. Книга Батая розповідає про біль цього пробудження — похмілля життя, яке починається після релігії. Якщо «бажання бути усім» може бути задоволене лише ілюзією, то визнання його ілюзорності є актом просвітництва, і відтоді «ставлення всього під питання» стає

основою для справжнього людського способу буття [Ibid., p. 141; Bataille, 1973: p. 15]. Префікс «а-» у «Summa Atheologica», який евакує теологію, зберігаючи релігійне, поетичне чи містичне переживання, позначає безголовість як вершини, так і суб'єкта внутрішнього досвіду, місце втрати, величезна глибина якої розриває діру аж до комунікації, що об'єднує істот [Botting, Wilson, 1997: p. 7].

Вслід за другом і наставником Левом Шестовим, Батай відкидає як інструменти традиційної віри, так і інструменти раціонального атеїзму. Він пропонує замінити їх неможливим, відсутністю бога: судомним досвідом руйнування, зрештою захопленим самозагубленням. Цей досвід — внутрішній — забезпечує безпідставну основу для розуміння священного, що вкорінене в людських переживаннях [Kendall, 2021: p. 1]. У творчості Батая досвід священного має багато імен. Внутрішній досвід — чи не найвідоміше із них. Але Батай також говорить про нього багатьма іншими словами та фразами: суверенітет, негативний досвід, муки, сміх, еротизм, тривога, екстаз, жертвопринесення, насадження на кіл, привілейований момент тощо. Описуваний Батаєм досвід часто і явно змінює свої образи [Ibid., p. 4].

Один із найяскравіших — лабіринт — це простір без входу, виходу чи центру, яким Батай фіксує ефект дезорієнтації, спричиненої недостатністю. Найпотужнішим прикладом принципу недостатності є мова, оскільки вона нав'язує нам себе і розташовує нас щодо інших. Бути в мові означає бути стосовно інших — у стосунку, що ніколи не може бути повністю контрольований [Noys, 2000: p. 14]. Внутрішній досвід не пропонує ні спасіння, ні надії на спасіння; це кінцевий досвід, який нічого не обіцяє поза собою. Результатом цього досвіду, який випробовує власні межі, є заперечення цих меж: мови, суб'єкта і будь-чого, де межі намагаються окреслити цей досвід. Мова, суб'єкт досвіду — це дамба у потоку комунікації. Ця неконтрольована течія назовні перетворює «Внутрішній досвід» Батая на глибинну медитацію про існування спільноти як відкриття назовні навіть у ізольованому стані. Адже Батай дійсно писав цю працю в ізоляції, переживаючи війну, смерть, біль, хворобу і самотність. Та внутрішній досвід — це досвід спільноти, яку Батай знаходить через свою спільність із Ніцше: «Саме з почуття спільноти, що зв'язує мене з Ніцше, а не з ізольованою оригінальністю, в мені народжується бажання комунікації» [Ibid., p. 50; Bataille, 1973: p. 39]. Він потрапляє у натовп невизначених можливостей, які Ніцше робить можливими. Читання Батаєм Ніцше привело до неможливого як відкриття спільноти, а також може призвести до неможливості як відкриття філософії. По-різному і Ніцше, і Батай неможливі для філософії; це чужорідні тіла, які не можна прийняти в тіло філософії, не спровокувавши сильної хвороби [Ibid., p. 58].

І справді, французька інтелектуальна спільнота 40-х років сприйняла появу роботи «Внутрішній досвід» доволі неоднозначно. Її автор отримав гострі критичні відгуки, що — варто визнати — в історичному контексті зіграло на користь Батаю.

Група сюрреалістів у Бельгії (до якої входив і Р. Магрит) — поки лідер Бретон перебував у Нью-Йорку — напали на книгу в памфлеті «Nom de Dieu!» (1943). Вони звинуватили Батая в тотальному ідеалізмі. Г. Марсель у статті «Відмова від спасіння та екзальтації людини абсурду» (1944) критикував автора «Внутрішнього досвіду» як невдалого містика та второсортного послідовника Ніцше, якого важко сприймати серйозно.

Але з усіх реакцій дійсно важливим та важким для Батая виявився відгук Ж.-П. Сартра «Новий містик» (1943). Мова лідера французького екзистенціалізму була водночас уїдливою та блискучою, зневажливою та іронічною, але все ж підживленою палючим обуренням. Сартр високо оцінив вулзвату прозу і вишуканий пафос книжки Батая і похвалив його критику християнської теології. Та він не зміг витримати того, що сприймав як тон переляканого жалю Батая щодо смерті Бога. Для Сартра смерть Бога проголосила сходження людини: нестримне відкриття людської свободи та відповідальності. Божественне провидіння поступилося місцем людській раціональності, волі, проекту. Сартр завершив свою критику «Внутрішнього досвіду» рекомендацією Батаю звернутися до психоаналітика (і додав, що не мав на увазі фрейдизм). Надалі сама філософія носила для Батая сартрівську маску [Ibid., p. 170; Sartre, 1975: pp. 174—229]. Там, де Батай встановлює принцип внутрішнього досвіду: вийти через проєкт зі сфери проєкту, тобто через сміх, сп'яніння, знецінення та втрату еротичності, Сартр розглядає проєкт як складову суб'єктивності, умову, від якої неможливо врятуватися навіть за допомоги самого проєкту [Boldt-Irons, 1995: p. 8].

Батай, безсумнівно, був вражений цими зауваженнями. З того часу він часто оглядав книги Сартра, різко, якщо не завжди негативно. Та перша його реакція на критику Сартра була дуже прямою. Він попросив свого друга, письменника Марселя Море організувати 5 березня 1944 року дискусію — як це часто робив Море під час війни — та запросити безліч шановних гостей: таких як Бланшо, П'єр Прево, Жан Полан та Жан Бруно, Клосовскі, Лейрис та Лескур, і привілейованих співрозмовників, таких як Сартр, Альбер Камю та Симона де Бовуар, Жан Іполіт, Морис Мерло-Понті, Морис де Гандилак, Габріель Марсель та шерек інших, включно з кількома священиками. Море влаштував бенкет, незважаючи на воєнний час, і Батай прочитав лекцію на тему гріха як засобу комунікації між істотами. Він розтлумачив розп'яття як найбільший гріх і як найбільше добро, найжорстокіший та найбільш комунікативний образ у християнстві. Опоненти Батая боролися з його неортодоксальним використанням християнських термінів, його спробою поєднати мову Моса, що стосується жертвоприношень, із християнською [Kendall, 2007: p. 171].

Згадуючи про цю подію як «Диспут про гріх», Клосовскі написав есей «Про симулякр» (1963), де зазначив, що «коли інші хотіли замкнути його в колі "понять", Батай вирвався з цього кола з доказами очевидного протиріччя в руках: він говорить і виражає себе в симулякрах понять, так що

висловлена думка завжди підбиває співрозмовника до особливої вразливості» [Klossowski, 1963: p. 742].

Такі мислителі та одностумці Батая, як Клосовські, Масон, Бланшо, Лейрис та інші, своїми інтерпретаціями його ідей (вперше зібраних у випуску часопису «Critique» 1963 року після смерті Батая) проклали шлях до його рецепції мислителями наступного покоління. Теоретики постструктуралізму та постмодерну сприймали Батая як свого попередника і «сучасного» їм авантюриста [Boldt-Irons, 1995: p. 1].

Часом сьогодні Батай розглядається суто як попередник таких постструктуралістів, як Ж. Бодрияр, Ж. Деріда, Ю. Кристева та М. Фуко, адже після травня 1968 року твори Батая функціонували як інтертекст в теоріях культурної диверсії та літературної текстуальності, що розроблялися навколо групи журналу «Tel Quel» [Ibid., p. 12]. Постструктуралістський напрям у західній думці насправді неможливо уявити без Батая. У 1972 році група організувала тижневу конференцію на тему Батая та Арто. Це була перша з багатьох таких конференцій, проведених впродовж десятиліть після його смерті [Kendall, 2007: p. 8].

Так, для Ю. Кристевої тексти Батая, на відміну від сучасників, постулюють тетичний момент, щоби пройти його у зворотному напрямку, ведучи назад до «руху, що передує дискурсу та темі». [Boldt-Irons, 1995: p. 29]: «... роль фікції як досвіду в тому значенні, якого дотримується Батай, полягає в тому, щоб зняти, байдуже, в якому суспільстві, згнічення, що нависає над цим моментом боротьби між процесом і тезою, — моментом, що надто загрожує суб'єктивному й соціальному зв'язкові і руйнує його, хоч і запевняє тим самим у його оновленні. Отже, фікція відповідає сподіванню, захованому в комунітарній репрезентації практики, — сподіванню, що найгостріше відчувається в історичній миті, коли збільшується й поглиблюється розрив між самою суспільною практикою і репрезентацією, якої їй надає ідеологія» [Кристева, 2004: с. 117].

Батая визнавали джерелом свого натхнення М. Фуко, який безпосередньо посилається на його вагомий внесок; Ж. Деріда через його артикуляцію того, що він визначає як завершення західної метафізики; і Ж.-Ф. Ліотар, оскільки його суперечливі погляди на природу постмодернізму, у свою чергу, стимулювали різноманітні відповіді, які разом намагаються визначити природу постмодерну та її зв'язок із сучасністю [Boldt-Irons, 1995: p. 12].

За життя Батай був відкинутий спершу сюрреалістами, а потім і екзистенціалізмом, коли Жан-Поль Сартр описав його як випадок, що потребує психоаналізу. Він відчужився від двох домінуючих радикальних рухів тогочасного французького та європейського інтелектуального життя, засудивши себе до маргінального, невизначеного статусу [Noys, 2000: p. 3]. До сьогодні філософи читають Батая як філософа; історики мистецтва читають його як історика мистецтва; романісти — як прозаїка. Ці стратегії виявились фатальними для думки, що базується на відмові від своєї концептуаль-

ної корисності [Kendall, 2007: р. 12]. Напевно, варто порадити не шукати в тексті Батая користі, філософської системи чи корпусу понять.

Муки Батая, його публічне самострачення задля екстатичного переживання, яке він мав надію описати і дослідити, набуло значення середньовічної страти посеред площі — низка французьких інтелектуалів зібралася довкола, щоб повірячуватись, поглузувати, поспівстраждати. Та, напевно, це було Батаєвим завданням — комунікація досвіду, комунікація як найвища цінність.

Отже, «Внутрішній досвід» — це твір, що, на мою думку, відіграє ключову роль в історії європейської філософської думки. Створений у складні часи нацистської окупації Франції, під час вимушеного важкою хворобою усамітнення Батая (не лише особистого, але й інтелектуального). «Внутрішній досвід» — це своєрідне тонке мереживо спогадів і рефлексій у найширшому горизонті філософських та релігійних традицій, які Батай, подеколи зухвало, критикує (за поодиноким винятком Ніцшевої філософії, що його ідеї стають опертям Батаєвого досвіду комунікації — того самого, жаданого і шуканого, внутрішнього досвіду). Згадані рефлексії спровокували неабиякий ажіотаж поміж строкатої французької інтелектуальної публіки: поліфонійна критика сучасників мислителя принесла за собою визнання та натхнення представників наступного покоління у 70-х роках ХХ століття. Сьогодні Батай продовжують активно цитувати і досліджувати, а його ідеї, зокрема оприлюдненні у «Внутрішньому досвіді», постають в дедалі неочікуваніших контекстах [Прушковська, 2019; Fraser, 2022; Lechte, 2021; Stronge, 2017]. Відтак переклад «Внутрішнього досвіду» українською сприятиме залученню кола українських дослідників й інтелектуалів до царини актуальних проблем літературно-філософських дискусій.

ДЖЕРЕЛА

- Барт, Р. (1996). Від твору до тексту. У: М. Зубрицька (ред.), *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* (с. 378—384). Львів: Літопис.
- Буцикіна, Є. (2021). Коментар до українського перекладу твору Жоржа Батая «Внутрішній досвід». *Дбжа / Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології*, 1 (35), 24—31. DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.1\(35\).246717](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.1(35).246717)
- Буцикіна, Є. (2015). *Концепція трансгресивного досвіду Жоржа Батая: естетичний аналіз* [Дис. ... канд. філос. наук. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. http://scc.knu.ua/upload/iblock/77a/dis_Butsykina%20Y.O.pdf
- Крістева, Ю. (2004). Досвід і практика. У: Ю. Крістева. *Полілог*. Київ: Юніверс.
- Прушковська, А. (2019). Танець (с)траги: Переможці премії імені Неллі Іванової-Георгієвської. *Філософська думка*, 3, 70—76. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2019.03.070>
- Bataille, G. (1973). L'expérience intérieure. In: G. Bataille, *Oeuvres complètes V* (pp. 9—189). Editions Gallimard.
- Bataille, G. (1976). Notice Autobiographique. In: G. Bataille, *Oeuvres complètes VII* (pp. 459—462). Editions Gallimard.
- Boldt-Irons, L.A. (1995). *Introduction*. In: L.A. Boldt-Irons (Ed.), *On Bataille: Critical Essays*. State University of New York Press.
- Botting, F., Wilson, S. (Eds.) (1997). *The Bataille Reader*. Blackwell Publishers Inc.

- Burger, P. (2002). *The Thinking of the Master. Bataille between Hegel and Surrealism*. Northwestern University Press.
- DeBoer, J. (1999). Fierce Language: Bataille Versus Theory. *Apsinthe Literary Review*, 2 (3), 1–6.
- Fraser, J. (2022). Industrial Music and Inner Experience: Aural Abrasion as a Window to Post-Subjectivity. In: *Bodies, Noise and Power in Industrial Music* (pp. 129–142). Palgrave Macmillan, Cham.
- Hewson, M., Coelen, M. (2016). Introduction. In: M. Hewson, M. Coelen (Eds.), *Georges Bataille. Key Concepts*. Routledge.
- Kendall, S. (2007). *Georges Bataille*. Reaktion Books Ltd.
- Kendall, S. (2021). *Georges Bataille and the Fate of the Sacred*. Retrieved from: https://www.academia.edu/32146193/Georges_Bataille_and_the_Fate_of_the_Sacred
- Klossowski, P. (1963). Le simulacre dans la communication de Georges Bataille. *Critique: Hommage à Georges Bataille*, 195–196, 742–750.
- Lechte, J. (2021). Bataille: Image and Victim. *Theory, Culture & Society*, 38 (4), 3–22.
- Noys, B. (2000). *Georges Bataille: a critical introduction*. Pluto Press.
- Poppenberg, G. (2016). Inner Experience. In: M. Hewson, M. Coelen (Eds.), *Georges Bataille. Key Concepts*. Routledge.
- Sartre, J.-P. (1975). Un nouveau mystique. *Critiques littéraires (Situations. I)* (pp. 174–229). Paris: Gallimard (Idees).
- Stronge, W. (Ed.) (2017). *Georges Bataille and Contemporary Thought*. Bloomsbury Publishing.

Одержано 12.04.2021

REFERENCES

- Barthes, R. (1996). From Work to Text. [In Ukrainian]. In: M. Zubrytska (Ed.), *Word. Symbol. Discourse. An Anthology of Literary and Critical Thought in the 20th Century* (pp. 378–384). Lviv: Litopys. [=Барт 1996]
- Bataille, G. (1973). L'expérience intérieure. In: G. Bataille, *Oeuvres complètes V* (pp. 9–189). Editions Gallimard.
- Bataille, G. (1976). Notice Autobiographique. In: G. Bataille, *Oeuvres complètes VII* (pp. 459–462). Editions Gallimard.
- Boldt-Irons, L.A. (1995). *Introduction*. In: L.A. Boldt-Irons (Ed.), *On Bataille: Critical Essays*. State University of New York Press.
- Botting, F., Wilson, S. (Eds.) (1997). *The Bataille Reader*. Blackwell Publishers Inc.
- Burger, P. (2002). *The Thinking of the Master. Bataille between Hegel and Surrealism*. Northwestern University Press.
- Butsykina, Y. (2015). *Georges Bataille's concept of transgressive experience: aesthetic analysis*. [Doctoral dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. [In Ukrainian]. http://scc.knu.ua/upload/iblock/77a/dis_Butsykina%20Y.O.pdf [=Буцикіна 2015]
- Butsykina, Y. (2021). Commentary on the ukrainian translation of “Inner Experience” by Georges Bataille. [In Ukrainian]. *Дієза / Doksa. Zbirnyk naukovykh prats' z filosofii ta filolohii*, 1 (35), 24–31. DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.1\(35\).246717](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.1(35).246717) [=Буцикіна 2021]
- DeBoer, J. (1999). Fierce Language: Bataille Versus Theory. *Apsinthe Literary Review*, 2 (3), 1–6.
- Fraser, J. (2022). Industrial Music and Inner Experience: Aural Abrasion as a Window to Post-Subjectivity. In: *Bodies, Noise and Power in Industrial Music* (pp. 129–142). Palgrave Macmillan, Cham.
- Hewson, M., Coelen, M. (2016). Introduction. In: M. Hewson, M. Coelen (Eds.), *Georges Bataille. Key Concepts*. Routledge.
- Kendall, S. (2007). *Georges Bataille*. Reaktion Books Ltd.

- Kendall, S. (2021). *Georges Bataille and the Fate of the Sacred*. Retrieved from: https://www.academia.edu/32146193/Georges_Bataille_and_the_Fate_of_the_Sacred
- Klossowski, P. (1963). Le simulacre dans la communication de Georges Bataille. *Critique: Hommage à Georges Bataille*, 195—196, 742—750.
- Lechte, J. (2021). Bataille: Image and Victim. *Theory, Culture & Society*, 38 (4), 3—22.
- Noys, B. (2000). *Georges Bataille: a critical introduction*. Pluto Press.
- Poppenberg, G. (2016). Inner Experience. In: M. Hewson, M. Coelen (Eds.), *Georges Bataille. Key Concepts*. Routledge.
- Prushkovska, A. (2019). Dance of expenditure: Winners of the Nelli Ivanova-Georgievskia Prize. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, 3, 70—76. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2019.03.070> [=Прушковська 2019]
- Sartre, J.-P. (1975). Un nouveau mystique. *Critiques littiraires (Situations. I)* (pp. 174—229). Paris: Gallimard (Idees).
- Stronge, W. (Ed.) (2017). *Georges Bataille and Contemporary Thought*. Bloomsbury Publishing.

Received 12.04 2021

Yevheniia BUTSYKINA, PhD, Department of Ethics,
Aesthetics and Cultural Studies,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska St., Kyiv, 01601
butsykina@knu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4350-6103>

GEORGES BATAILLE'S «INNER EXPERIENCE»: PUBLIC SELF-EXECUTION FOR THE SAKE OF COMMUNICATION

The paper outlines the theoretical and methodological complexity of the historical-philosophical study of Georges Bataille's literary and philosophical heritage, in particular «Inner Experience», one of his key works, which is about to be released in Ukrainian. To this end, I analyze the biographical and historical-philosophical contexts of writing «Inner Experience». I observe the main events of the thinker's life, which led to the writing of this work and testify to Bataille's opposition to the most common artistic movements of the time (surrealism), philosophical theories (existentialism), religious teachings, and, in fact, anti-systemic nature of his work. In addition, the paper tends to identify sources of influence on the formation of philosophical views of Bataille in the period of «Inner Experience» writing. In particular, I analyze the theoretical and political relations of Bataille, especially with his critics (Belgian surrealists group, G. Marcel, J.-P. Sartre), but also allies (M. Blanchot, P. Klossowski, M. Leiris, H. Masson and others). Further, I study the genesis of the concept of «internal experience» formation, its inherent multi-faceted, multi-layered, and metaphorical nature, rooting in the tradition of Christian mysticism and reflecting the state after the loss of faith at the same time. Particularly, I study the image of the labyrinth as one of the most expressive synonyms of internal experience term, which emphasizes the meaning of this fundamental word-concept of Bataille's philosophy. To provide the intellectual context, I list main points of Bataille's «Inner Experience» critique by representatives of the French intellectual communities of the 1940s, as well as the main Bataille's arguments against this critique. Eventually, I analyze the main ideas of his «Inner Experience», as well as the ways how Bataille's philosophy influenced the key representatives of the French poststructuralism (J. Derrida, M. Foucault, J. Kristeva, J.-F. Lyotard).

Keywords: *Georges Bataille, inner experience, labyrinth, surrealism, existentialism, poststructuralism.*